

УДК 343.97:343.541:343.542.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.22>

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДИТИНИ: ЛАТЕНТНІСТЬ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Василевич В.В.,

доктор юридичних наук, професор

учений секретар Вченої ради

Національної академії внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9351-4219>

Левченко Ю.О.,

кандидат юридичних наук, професор

завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1124-9517>

Василевич В.В., Левченко Ю.О. Сексуальне насильство щодо дитини: латентність та шляхи подолання.

В статті проаналізовано проблеми сексуального насильства та насильства над дітьми в цілому, виявлення сексуального насильства над дитиною, проблеми латентності цих злочинів, причини та наслідки цього явища в суспільстві, можливі шляхи подолання цієї проблеми, а отже зменшення кількості насильницьких злочинів над дітьми. Законодавство України передбачає відповідальність за вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру відносно дітей: звалтування (ст. 152 КК України), сексуальне насильство (ст. 153 КК України), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України), статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156⁻¹ КК України), ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України), одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (ст. 301⁻¹), проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301⁻²), створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 КК України), сутенерство або втягнення особи у заняття проституцією (ст. 303 КК України). За наявними даними Міністерства внутрішніх справ України, динаміка вчинення насильницьких злочинів сексуального характеру з року в рік збільшується. Для ефективного виявлення, розслідування та протидії цим злочинам, держава та особи, мають спиратись на теоретичний фундамент, який в свою чергу має бути розроблений спеціалістами-практиками, працівниками поліції, психологами, педагогами і т.п., які розуміються як на правових засадах, так і на психологічних особливостях дітей.

Протидія насильницьким злочинам сексуального характеру відносно дітей та латентності цих злочинів буде ефективною за умови взаємодії та тісної співпраці держави, суспільства та сім'ї.

Ключові слова: діти, насильство над дітьми, сексуальне насильство, латентність, злочини проти дітей, протидія, профілактика, порнографія, педофілія, запобігання жорстокому поведженню.

Vasylevich V.V., Levchenko Yu.O. Sexual violence against a child: latency and ways to overcome.

The article analyzes the problems of sexual violence and violence against children in general, the detection of sexual violence against a child, the problems of the latency of these crimes, the causes and consequences of this phenomenon in society, possible ways to overcome this problem, and therefore reduce the number of violent crimes against children. The legislation of Ukraine provides for responsibility for committing any violent acts of a sexual nature against children: rape (Article 152 of the Criminal Code of Ukraine), sexual violence (Article 153 of the Criminal Code of Ukraine), coercion into sexual intercourse (Article 154 of the Criminal Code of Ukraine), sexual intercourse with a person who has not reached the age of sixteen (Article 155 of the Criminal Code of Ukraine), corruption of minors (Article 156 of the Criminal Code of Ukraine),

molestation of a child for sexual purposes (Article 156-1 of the Criminal Code of Ukraine), importation, production, sale and distribution of pornographic objects (Article 301 of the Criminal Code of Ukraine), obtaining access to child pornography, its purchase, storage, importation, transportation or other movement, manufacture, sale and distribution (art. 301-1), conducting a spectacular event of a sexual nature with the participation of a minor (art. 301-2), creating or maintaining places of debauchery and prostitution (art. 302 of the Criminal Code of Ukraine), pimping or involving a person in prostitution (Article 303 of the Criminal Code of Ukraine). According to the available data of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the dynamics of committing violent crimes of a sexual nature is increasing from year to year. In order to effectively detect, investigate and counter these crimes, the state and individuals must rely on a theoretical foundation, which in turn must be developed by specialists-practitioners, police officers, psychologists, teachers, etc., which are understood to be on a legal basis, as well as on the psychological characteristics of children.

The fight against violent crimes of a sexual nature against children and the latency of these crimes will be effective under the condition of interaction and close cooperation of the state, society and the family.

Key words: children, violence against children, sexual violence, latency, crimes against children, prevention, prevention, pornography, pedophilia, prevention of abuse.

Постановка проблеми. Діти це майбутнє нашої країни. Не можна говорити про здорове суспільство, якщо в ньому гостро стоїть питання ставлення до дітей, жорстокого поводження з ними, зневажання інтересів, сексуального та іншого насильства.

Насильство над дітьми – глобальна проблема, яка призводить до тяжких соціальних наслідків, у вигляді соціально-дезадаптованих, психологічно та психічно хворих особистостей, з низькими загальнолюдськими цінностями, які не зможуть будувати здоровий інститут сім'ї, бути хорошими батьками, а головне – жорстокість породжує жорстокість. Американські науковці, дослідивши 747 осіб, які вчинили сексуальні злочини, установили, що 76% із них у дитинстві самі зазнали сексуального насильства. Тобто можна констатувати спадкоємність поведінки (зворотна реакція). Таким чином, утворюється кримінальне коло, або цикл victim to victimizer [1, с. 57].

Проблема сексуального насильства над дітьми стосується кожного громадянина суспільства. Проте, на жаль, значна частина інформації про насильство у ставленні до дітей залишається прихованою.

Метою статті є також аналіз причин та проблем латентності даних злочинів, розгляд особливостей розслідування злочинів, де потерпілими є діти, а також попередження таких злочинів.

Виклад основного матеріалу. Розвиток кримінологічної науки пройшов значний шлях, зокрема, у питанні сексуального насильства щодо дітей. Протягом існування СРСР замовчування цієї проблеми аргументувалося приватністю сфери статевих стосунків. У середині ХХ ст. сексуальне насильство розглядалось у рамках жорстокого поводження з дітьми. Перші масштабні дослідження з цієї проблематики датуються 1962 році у США і належать відомому науковцеві Г. Кемпу. Оpubлікувавши статтю у журналі «Journal of the American Medical Association», він обґрунтував методика визначення знущань і поганого поводження з дітьми.

Відтак, стаття мала певні результати: прийняття нормативно-правових актів, які зобов'язували лікарів, дантистів, вчителів, соціальних працівників повідомляти правоохоронним органам про свої підозри щодо поганого поводження з дітьми, та Федерального Закону про запобігання жорстокому поводженню з дітьми (Child Abuse Prevention and Treatment Act), а також засновано Міжнародну спілку із запобігання жорстокому поводженню з дітьми [2].

Історичний досвід цивілізаційного розвитку засвідчує, що протидія негативним суспільним проявам, зокрема злочинним сексуального характеру щодо дітей, становить доволі складну, затратну діяльність держави і громадянського суспільства, а отже, потребує високого рівня її організації та належної правової регламентації. У сучасних умовах запобігання злочинним проявам, зокрема сексуального характеру щодо дітей, має здійснюватися на засадах наукової обґрунтованості і комплексного підходу та передбачати оптимальні шляхи вирішення нагальних завдань. У цьому контексті неабияке значення відводиться кримінологічній науці, що є теоретичним підґрунтям для належної юридичної практики, а саме стосовно запобігання сексуальному насильству щодо дітей.

Сексуальне насильство – участь у сексуальних діях із дитиною, яка не досягла законного віку для сексуальних дій, зокрема з використанням примусу, сили чи погроз або через зловживання визнаним становищем довіри, влади чи впливу на дитину, або особливо вразливим становищем дитини. Сексуальне насильство може бути контактним або безконтактним; контактне насильство може бути проникаючим або непроникаючим.

У 1923 році Женевська декларація стала першим міжнародним актом, який забезпечував право дитини на нормальний фізичний і психічний розвиток, право на допомогу, належне виховання та захист. Також одним із значущих документів, в якому вперше зафіксовано основи захисту прав дітей є Загальна декларація прав людини, прийнята 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН. А прийнята 1989 року Конвенція ООН про права дитини є основним міжнародним актом, що регламентує права дитини та передбачає вжиття всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних, освітніх заходів щодо захисту дитини від усіх форм фізичного, психічного насильства, образи чи зловживання, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину.

Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини в 1991 р. та внесла відповідні зміни до національного законодавства згідно з тими міжнародними стандартами, які зазначено в цьому документі.

Право дітей на захист гарантується Конституцією України, законами України «Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Кримінальним кодексом України, Сімейним кодексом України та Цивільним кодексом України, Порядком розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу та іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, для удосконалення системи досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях за участю дітей стала нагальною необхідністю забезпечення єдиного підходу до допиту/опитування дітей, незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий) зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната».

Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р.), яка була ратифікована Верховною Радою України і набула чинності з 1 грудня 2012 р. детально визначаються вимоги до захисту дитини у кримінальному процесі, зокрема її опитування. Стаття 35 даної Конвенції зазначає, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення прав дитини і по можливості повинна зробити все, що б не травмувати психіку дитини, що у разі необхідності – проведення опитування у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; з дитиною має спілкуватися особа, спеціально для цього підготовлена. Пункт «f» ч. 1 ст. 35 зазначеної Конвенції передбачає можливість супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [3].

У зв'язку з цим були розроблені Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих відповідно Плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (п. 25).

У 1996 році у Відні групою експертів були підготовлені Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя (Віденські керівні принципи) згідно з резолюцією 1996/13 ЕКОСОП від 23 липня 1996 року.

Розглянемо декілька з них: службовці поліції, адвокати, судді та інші судові працівники повинні пройти підготовку з питань підходу до справ, жертвами в яких є діти. Держави повинні вивчити та створити, якщо цього ще не зроблено, спеціальні відділення та групи для розгляду справ, пов'язаних з правопорушеннями стосовно дітей. Держави повинні прийняти, якщо це доречно, кодекс поведінки щодо належного врегулювання справ, в яких жертвами є діти (п. 44).

- спілкування з дітьми-жертвами має будуватись на основі співчуття і поваги до гідності дітей. Вони мають право на доступ до механізмів правосуддя і до негайного відшкодування заподіяної їм шкоди у порядку, передбаченому національним законодавством (п.45).

- діти-жертви повинні мати доступ до потрібної їм допомоги, такої як представництво їх інтересів, захист, економічна допомога, консультування, медичні і соціальні послуги, соціальна реінтеграція та послуги з відновлення фізичного і психологічного стану.

- всі діти-жертви, чії права порушені, у першу чергу внаслідок тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність видів поводження чи покарання, в тому числі згвалтування і насильницьких дій сексуального характеру, незаконного позбавлення волі, безпідставного затримання і судових помилок, повинні мати доступ до справедливої або належної компенсації. Мають створюватися можливості для отримання послуг юридичного представника з ініціювання по-

зову в певному суді чи іншому судовому органі, а також послуг з перекладу на рідну мову дитини, якщо в цьому є потреба. (п. 48)

З огляду на практичний досвід, сьогодні не забезпечено єдиного підходу до допиту дітей-жертв і дітей-свідків з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната» (уперше цей термін з'явився в офіційних документах України у 2008 р.) [4].

В Україні кількість «зелених кімнат», за даними Міністерства внутрішніх справ, становить 34. Станом на сьогодні в місті Києві «зелена кімната» лише одна. Злочинів відносно дітей в десятки разів більше, виникає логічне запитання, яким чином здійснювати роботу з дітьми, які стали жертвами злочинів, як забезпечити їх емоційний спокій, нормально обстановку в умовах обставин, які склались, налагодити контакт з дитиною та вибудувати довірливі відносини. Під час проведення слідчих дій, правоохоронці часто не беруть до уваги особливості дитячої психіки, думку дитини, посилаючись на вік, їх емоційний стан, а опитування дітей проводять особи, які не мають достатньої спеціальної підготовки, застосовуючи свої «стандартні прийоми» під час спілкування з жертвами злочинів.

Методика «Зелена кімната» - методика, яка може застосовуватись суб'єктами захисту прав дітей для проведення інтерв'ювання (допиту/опитування) дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей та в умовах, що мінімізують та не допускають повторного травмування психіки дитини. Метою застосування даної методики є отримання достовірних показань дитини під час проведення її допиту/опитування в умовах мінімізації та недопущення повторного травмування психіки дитини.

Допит проводить слідчий за участю психолога, участь якого є активною, що не заборонено нормами КПК України та відповідає реалізації дружньому до дитини правосуддю: п.64 Керівних принципів Комітету міністрів РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей: «Опитування та збір заяв дітей повинні, наскільки це можливо, проводитись кваліфікованими фахівцями. Всі зусилля мають бути направлені на те, щоб діти надавали свідчення у найбільш сприятливому оточенні та за найсприятливіших умов, з урахуванням віку, зрілості та рівня розуміння, а також будь-яких труднощів, які вони можуть мати.»

ч. 1 ч. 4 ст. 226 КПК України: «1. Опит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.» [...] «4. До початку допиту особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право забезпечувати проти запитань та ставити запитання.» Статус залученого психолога = спеціаліст:

ч. 1 ст. 71 КПК України: «1. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.»

– захист має мати можливість поставити питання дитині у спосіб, що унеможливає прямий контакт між підозрюваним/обвинуваченим та потерпілою дитиною, дитиною, яка є свідком у альтернативні способи: через залученого психолога, «Зелена кімната», режим відео конференції (рішення ЄСПЛ від 2 липня 2002 року, С.Н. проти Швеції, № 34209/96, рішення ЄСПЛ від 19 червня 2007 року, В.С. проти Польщі, № 21508/02).

Як справедливо визначають І.П. Осипенко, О.О. Калітнік, допит неповнолітніх вважається одним із найскладніших видів допиту, адже саме він охоплює собою процесуальний, тактичний, організаційний, психологічний, педагогічний та етичний аспекти [5, с. 440]

На жаль, сьогодні процедура проведення допиту дитини не передбачає, що допит має проводитись виключно спеціалістом, який має достатню кількість знань та навичок у спілкуванні з дитиною та в обов'язковому порядку із залученням психолога. Звісно, залучення психолога передбачено в діючому КПК України, але знову ж таки, на практиці ця норма не є дієвою. Часто, слідчі дії проводять в нічну добу та залучення психолога в такий час майже не є реальним. Відтак О.М. Джужа слушно зазначає, що факти сексуального насильства щодо малолітніх дівчаток та хлопчиків, вимагають негайного наукового переосмислення та відповідного реагування з боку державних та громадських інституцій [58, с. 42]. Про нагальність потреби формування ефективного організаційно-правового забезпечення системи запобігання сексуальному насильству щодо дітей свідчать і міжнародні правові акти, а також міжнародні зобов'язання України у цьому напрямі.

Але разом з тим, слід зазначити, що одного центру недостатньо для протидії цьому негативному явищу, та захисту прав потерпілих дітей. Тому вкрай необхідно впровадження передового досвіду щодо допиту постраждалих дітей від насильства у всіх регіонах України із залученням до роботи у цих центрах провідних фахівців.

Ефективність розслідування та протидії насильству стосовно дітей суттєво знижується через відсутність координації дій між правоохоронними органами та органами соціального захисту. Враховуючи важливість удосконалення системи захисту дітей від сексуального насильства в сім'ї та поза, суб'єктам такого захисту необхідно:

– сприяти ефективній взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів поліції, органів та закладів освіти, охорони здоров'я в запобіганні жорстокому поводженню з дітьми, фізичному, сексуальному, психологічному, соціальному насильству, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від жорстокого поводження;

– вдосконалити чинне законодавство щодо запобігання різним видам насильства стосовно дітей, подолання цих явищ, зокрема шляхом внесення змін до Порядку ведення службами у справах дітей обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах і спільно з Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством освіти і науки, Міністерством у справах молоді та спорту України, Міністерством охорони здоров'я України внести зміни до Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення;

– забезпечити дієвий контроль організації роботи служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо запобігання насильству в сім'ї, захисту дітей від жорстокого поводження.

На жаль, на сьогодні немає можливості проведення необхідних слідчих дій за участю інших спеціалістів – профільних лікарів, психологів, соціальних працівників централізовано в одному місці за короткий період часу.

Також, важливу роль відіграють заклади освіти – педагоги та психологи, які мають помічати тривожні сигнали в поведінці дітей, які постраждали від сексуального насильства. В закладах освіти з дітьми має постійно працювати психолог і ця робота має бути реальною, працюючою, індивідуальною та ефективною. Педагоги та психологи мають знати емоційний стан кожної дитини, що вона переживає та як живе.

В ситуації, коли сексуальне насильство відносно дитини здійснюється з боку батьків, при цьому дана родина не перебуває на обліку у соціальних служб, саме педагоги та психологи закладів освіти мають найперші виявити та попередити подальші випадки сексуального насильства. Найпростіше, що можуть зробити в закладах освіти це: психолог має проводити постійну психологічну роботу з дітьми, у вигляді індивідуальних бесід, проводити методики, що розроблені для виявлення у дітей ознак сексуального (будь-якого) насильства в родині, педагоги налагоджувати довірливі відносини з дітьми та в колективі в цілому, цікавитись позашкільним життям дітей та батьків, знати чи перебувають на обліку в соціальних службах учні та їх родини та зі свого боку контролювати ситуацію в родині. При виявленні підозр щодо здійснення насильства відносно дитини обов'язково повідомляти шкільного психолога, органи Національної поліції, службу у справах дітей. В деяких шкільних закладах взагалі немає психолога, що ускладнює роботу з дітьми.

У 2021 році Центр гідності дитини УКУ презентував дослідження «Сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту». Проект виконала дослідницька агенція Fama у співпраці з Центром.

Загалом було опитано 1600 респондентів віком від 16 до 55 років. Географічне охоплення – вся територія України. Похибка репрезентативності вибірки з довірчою ймовірністю 0,954 не перевищує 2,5%.

Дослідження на тему сексуального насильства в Україні проведено вперше. Досі в державі не було офіційних даних щодо жертв сексуального насилля. Попри те, що Україна входить у «трійку» світових виробників порно за участю дітей.

Оприлюднені цифри говорять про масштабність проблеми у суспільстві. Адже: 23% українців зазначили, що пережили сексуальне насильство та домагання в дитинстві.

- 4% українців відповіли, що пережили звалтування ще до 18 років.
- 43% жертв нікому не сказали про те, що трапилось.
- 42% українців вперше дізнались про секс від друзів, а 17% – від батьків.
- 62% українців вважають, що сексуальне насилля вчиняють незнайомці, а насправді у 85% випадків дітям причиняють кривду дорослі знайомі.

Водночас, результати дослідження вказують на готовність українців до впровадження програм, які покликані захищати дитинство та сприяти розвитку сексуальної освіти серед населення.

- 93% опитаних дорослих покладають відповідальність за статеве виховання на батьків.
- 52% покладають відповідальність за статеве виховання на педагогів.
- 46% українців хотіли б запровадити сексуальну освіту у школах для дітей ще до 8 років.
- 80% підтримують впровадження сексосвіти для дітей від 9 років, 92% – за початок таких уроків з 14 років.

Серед всіх проблемних питань, які можна виділити спираючись на вказане дослідження, візьмемо до уваги, що *43% жертв нікому не сказали про те, що трапилось*.

Злочини сексуального характеру відносно дітей мають глибокий латентний характер. Певний вплив на поширення, а також високу латентність проявів сексуального насильства щодо дітей спричиняє невпевненість значної частини суспільства у спроможності державних інституцій забезпечити належний захист прав, інтересів жертв сексуального насильства, притягнення до кримінальної відповідальності винних у вчиненні статевих злочинів, зважаючи на високий соціальний статус чи значні матеріальні статки.

Також, це відбувається через стигматизацію цього злочину, яка призводить до того, що постраждалі рідко звертаються до правоохоронних органів, побоюючись цькування чи упередженого ставлення з боку суспільства. Або ж – звертаються запізно, коли певна кількість доказів злочину щодо них вже втрачена. В контексті насильства щодо дітей, ще додається й те, що діти бояться розказати про випадки сексуального насильства щодо них через сором чи невпевненість у тому, що дорослі їх підтримають.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, проблема сексуального насильства відносно дітей залишається болючим питанням для нашої країни. Саме тому, актуальним є удосконалення законодавства в питаннях виявлення та розслідування злочинів сексуального характеру відносно дітей, впровадження підходу, орієнтованого на постраждалу дитину, аби зменшити негативний вплив, спричинений насиллям. Для отримання позитивних змін, мають працювати не лише працівники поліції, прокурори та судді, а й в обов'язковому порядку батьки, педагоги, психологи, працівники служби органів у справах дітей. Відповідальність за випадок сексуального насильства відносно дітей має брати на себе кожен, хто знав, міг знати або попередити злочин. Суспільство в цілому має розуміти важливість висвітлення цієї болючої теми, боротися з випадками байдужості з боку знайомих/сусідів/вчителів тощо, не жити за принципом «моя хата з краю», батьки мають вчитись самі та навчати своїх дітей сексуальній освіті. Всі хто працюють з дітьми, які постраждали від сексуального (будь-якого) насильства мають пам'ятати про людяність, справедливість, гуманність та повагу до гідності кожної особи.

Список використаних джерел:

1. Джужа А.О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини: *монографія*. Київ: [б. в.], 2013. 193 ст.
2. Kempe R., Kempe С.Н. The common secret: sexual abuse of children and adolescent. N. Y., 1983.
3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікована із заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
4. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: *Метод. посіб.* / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочеміровська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 ст.
5. Осипенко І.П., Калітнік О.О. Допит неповнолітньої особи у кримінальному провадженні та його особливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2020. С. 439–441.
6. Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, затверджений наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 29.07.2009 р. № 2669.
7. Джужа А.О. Алкогольне сп'яніння як віктимогенний фактор, що сприяє вчиненню сексуальних злочинів. *Науковий вісник КНУВС*. 2010. № 2. С. 184–186.
8. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських, 2021. 48 ст.
9. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року No 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.